УДК 811.161.2’373.7-042.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.49.10

НАЗВИ ЖІНОЧИХ ПРИКРАС ДЛЯ ОЗДОБЛЕННЯ ВОЛОССЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ КАРПАТ

NAMES OF WOMEN'S HAIR ORNAMENTS IN THE UKRAINIAN DIALECTS OF THE CARPATHIANS

Піцура Т.П.,
orcid.org/0009-0007-7502-9982
учитель української мови та літератури
Лужанського Закладу загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів
Рахівського району Закарпатської області,
здобувач кафедри української мови
Ужгородського університету

У статті увага зосереджується на питанні вивчення та систематизації побутової лексики українських говорів Карпат, зокрема проаналізовано сучасний стан дослідження побутової лексики українських говорів, розглядається питання класифікації лексичних одиниць у межах тематичної групи «назви прикрас для оздоблення волосся». На діалектному матеріалі, зібраному в українських говірках Карпат, проаналізовано лексичні одиниці семантичної підгрупи традиційних жіночих прикрас для оздоблення волосся у семантико-етимологічному й ареалогічному аспектах.

Вивчення та аналіз тематичних груп лексики українських говорів Карпат є актуальним завданням сучасної діалектології, оскільки дає можливість зібрати архаїчні лексичні одиниці, проаналізувати зміни, що відбуваються в говорах. З цього погляду зокрема унікальними та щедрими є саме старожитні говори, які зберігають у собі свідчення минулих епох, що важливі для вивчення не тільки української мови, а й матеріальної та духовної культури українського народу. Побутова лексика, зокрема назви жіночих прикрас закарпатського, гуцульського, бойківського говорів, що належать до архаїчних говорів карпатської групи діалектів південно-західного наріччя, є предметом нашого наукового дослідження. Відзначимо, що побутова лексика – це багатопланова мовна система, що складається з таких лексико-тематичних груп: «назви одягу», «назви взуття», «назви прикрас», «назви хатніх речей». У межах тематичної групи «назви прикрас» лексичні одиниці поєднуються у дві мікрогрупи «назви прикрас, що одягаються безпосередньо на тіло людини» – це прикраси для рук, зап’ястя, пальців, шиї, грудей, вух, волосся та голови, а також «назви оздоб, що прикріплюються до одягу».

У статті проаналізовано найбільш знакові назви, що презентують семантичну підгрупу ‘назви жіночих прикрас для оздоблення волосся, зачіски, голови’, зібрані нами в польових умовах упродовж 2003–2023 рр. у 115 населених пунктах гірських районів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей, у семантико-етимологічному й ареалогічному аспектах.

Ключові слова: ареал, ареалогія, діалектна лексика, етимологія, закарпатський говір, гуцульський говір, номінативна одиниця, побутова лексика, українські говірки.

The article focuses on scientific investigation of everyday lexicon in the dialects of Ukrainian language. Specifically, it analyzes the current state of research into this vocabulary and examines the classification of lexical units within the thematic group "names of hair ornaments." Drawing on dialectal material collected in the Ukrainian dialects of the Carpathians, the study analyzes lexical units belonging to the semantic subgroup of traditional female hair ornaments from semantic-etymological and areal perspectives.

The study and analysis of thematic vocabulary groups in the Ukrainian dialects of the Carpathians constitute a relevant task for modern dialectology, as they enable the collection of archaic lexical units and the analysis of changes occurring within the dialects. In this regard, archaic dialects are particularly unique and rich sources, preserving evidence of past eras that is crucial for studying not only the Ukrainian language but also the material and spiritual culture of the Ukrainian people. The subject of our research is everyday vocabulary – specifically the names of female ornaments – found in the Transcarpathian, Hutsul, and Boyko dialects, which belong to the archaic dialects of the Carpathian group within the Southwestern dialectal macro-region. It should be noted that everyday vocabulary constitutes a multifaceted linguistic system comprising the following lexico-thematic groups: "names of clothing," "names of footwear," "names of ornaments," and "names of household items." Within the thematic group "names of ornaments," lexical units are categorized into two subgroups: "names of ornaments worn directly on the body" (including those for the hands, wrists, fingers, neck, chest, ears, hair, and head) and "names of adornments attached to clothing." This article analyzes – from semantic-etymological and arealogical perspectives – the most significant terms representing the semantic subgroup "names of women's ornaments for hair, hairstyles, and the head." These terms were collected during fieldwork conducted between 2003 and 2023 across 115 settlements in the mountainous areas of Transcarpathian, Ivano-Frankivsk, Lviv and Chernivtsi regions.

Key words: area, arealogy, dialect vocabulary, etymology, Transcarpathian dialect, Hutsul dialect, nominative unit, everyday vocabulary, Ukrainian dialects.

Постановка проблеми. Серед актуальних завдань сучасної діалектології важливим є вивчення та аналіз тематичних груп лексики українських говорів Карпат, оскільки дає можливість виявити та зберегти архаїчні лексичні одиниці, проаналізувати їх, зафіксувати для подальших мовознавчих студій. У часі стрімких глобальних змін особливо актуальним є питання вивчення лексичного складу старожитніх говорів, що є унікальним та неоціненним джерелом для вивчення не тільки української мови, а й матеріальної та духовної культури українського народу, бо зберігають у собі свідчення минулих епох. Предметом нашого дослідження є побутова лексика, зокрема назви жіночих прикрас закарпатського, гуцульського, бойківського говорів, що належать до архаїчних говорів карпатської групи діалектів південно-західного наріччя. Відзначимо, що побутова лексика – це багатопланова мовна система, що складається з таких лексико-тематичних груп: «назви одягу», «назви взуття», «назви прикрас», «назви хатніх речей». Назви прикрас дотичні до тематичної групи назв одягу, виокремлюються мовознавцями в окрему тематичну групу, у межах якої лексичні одиниці формують мікрогрупи: «назви прикрас, що одягаються безпосередньо на тіло людини» – це прикраси для рук, зап'ястя, пальців, шиї, грудей, вух, волосся та голови, а також «назви оздоб, що прикріплюються до одягу». У статті увагу зосередимо на лексичних одиницях, що репрезентують тематичну групу лексики (ТГЛ) «назви оздоб для волосся».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській лексикології назви жіночих прикрас частково вже були предметом мовознавчих студій у діахронному аспекті. Так, дослідниця художніх текстів української літератури першої половини XIX століття Г. Буткова [5] зосередила увагу на питанні формування лексичної групи «прикраси» у художніх текстах творів Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського. На матеріалі друкованих етнографічних та лексикографічних праць Г. Войтів [8] досліджувала окремі гуцульські назви прикрас. Структурно-семантичний аналіз назви прикрас, зафіксованих у пам'ятках XI–XIV століття, здійснила А. Сібрук [21]. Назви прикрас у східно-подільських говірках вивчала Г. Березовська [2; 3; 4], у середньонаддніпрянсько-степовому порубіжжі – Т. Щербина [24]. Свого часу предметом нашого зацікавлення були назви традиційних жіночих прикрас для шиї, зібрані під час експедиції у говірках Карпат [19]. Цікавою для нас виявилася також праця П. Лизанця [13] про лексичні мадяризми та їх відповідники в українських говорах Закарпаття. Однак спеціально назви жіночих оздоб для зачіски ще не вивчалися, що зумовлює актуальність і новизну нашого дослідження.

Постановка завдання. У пропонованій статті ставимо за мету здійснити лексико-семантичний та етимологічний аналіз лексичних одиниць ТГ «назви жіночих прикрас для оздоблення волосся», зібраних нами в польових умовах упродовж 2003–2023 рр. у 115 населених пунктах гірських районів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей. Усі респонденти були корінними мешканцями обстежуваних населених пунктів.

Виклад основного матеріалу. Назви прикрас – одна із архаїчних груп лексики, що позначають деталі побуту, невід'ємні компоненти вбрання людей давніх часів, про що свідчать результати етнографічних досліджень, археологічних розкопок та писемні пам'ятки часів Київської держави. Етнографи стверджують, що в історії розвитку людства та його матеріальної культури прикраси разом із татуюванням тіла випереджували появу одягу. Уже в неолітичну епоху було дуже багато прикрас у вигляді намиста з різного матеріалу, підвісок – і «важко було сказати, хто носив на собі більше оздоб – чоловіки чи жінки» [7, с. 116]. З часом прикраси стають монополією жінок.

Дослідники історії культури та побуту слов'ян переконують, що «дорогоцінні прикраси були тісно пов'язані із одягом, будучи його частиною чи доповненням, завдяки чому їх використовували у великій кількості для особистого вжитку» [16, с. 295], археологічний матеріал слов'янських часів настільки різноманітний та багатий, що дозволяє говорити про художню промисловість часів Київської держави, а це засвідчує високий рівень розвитку держави. Поряд із суто естетичною функцією прикраси є також оберегами, застібками для одягу, частиною одягу, використовуються для формування та підтримування зачіски. Етнографи переконують, що у широкому вжитку прикраси в культурі наших предків з'явилися під впливом християнства, і значно поширилися в період великого переселення народів [16, с. 206]. Поява у побуті нової реалії супроводжувалася появою нового слова, що несе в собі чимало інформації про духовну та матеріальну культуру народу.

Назви прикрас виокремлюються в окрему ЛТГ у складі побутової лексики, яка є багатоплановою системою, що складається з лексико-тематичних груп й об'єднує різні сфери життєдіяльності людини, зокрема, «назви одягу», «назви

взуття», «назви прикрас», «назви хатніх речей» та інші. Більшість названих тематичних груп також має складну ієрархічну будову, у складі яких на основі протиставлення визначальних диференційних ознак (ДО) лексичні одиниці вступають в опозиційні відношення і об'єднуються в лексико-семантичні парадигми: семантичні підгрупи, мікрогрупи, ряди і семантичні мікроряди. Так, назви традиційних прикрас систематизуємо у дві лексико-семантичні підгрупи, а саме:

1. «назви прикрас, що одягаються безпосередньо на тіло людини», у межах якої виокремлюються мікрогрупи – «назви прикрас для рук», «назви прикрас для зап'ястя», «назви прикрас для пальців», «назви прикрас для шиї та грудей», «назви прикрас для вух», «назви прикрас для волосся та голови»;

2. «назви прикрас та оздоб, що прикріплюються до одягу».

Пропонована стаття є першою спробою лексико-етимологічного та семантичного аналізу живорозмовного матеріалу, зібраного нами у гірських районах Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей. Предметом дослідження є тематична група назв жіночих прикрас та оздоб для голови, назви предметів що використовуються для формування та підтримки зачіски.

1. Дерев'яний або металевий предмет для підтримування закладеної коси: *гри́б'ін'* (6–8; 20, 21, 26, 32, 42, 44, 53–59, 63–69, 70, 81, 83–86, 92–94), *гре́б'ін'* (1–5, 8, 10–16; 45–49, 88, 89, 105), *грыб'ін'* (34, 37, 61), *гребе́н'і* (105), *гриб'іне́ц'* (7–9; 78–79), *гре́б'інчик* (78), *о́бруч* (93), *рогач'і* (43), *чо́тик* (23, 35, 37, 41, 62, 67, 82, 86, 88), *чо́тлик* (39, 40, 72), *чот* (69, 85). (Тут і далі в круглих дужках подаємо обстежені населені пункти під відповідними номерами з переліку, розміщеного наприкінці цієї статті. – *Т. П.*)

Для формування, фіксації та підтримки закладеної коси або створення пучка із коси, низького пучка, французького твісту використовують спеціальний декоративний гребінець для волосся. Зазвичай виготовлений із металу, міцного пластику або дерева, має злегка вигнуту форму, що повторює контур голови, такий гребінець із зубчиками зачіпляють за край складеної коси і просувають всередину зачіски, що дозволяє приховати кінці волосся і зафіксувати зачіску.

Гре́б'ін' (фонетичні варіанти *гри́б'ін', грыб'ін', гребе́н'і* мн.) – основний репрезентант описуваної реалії, в українських говорах вживається ще у значенні: 'місце, де сходяться схили даху', 'хребет гір', 'пристрій для чесання волокна' [9, с. 49], 'верх солом'яної покрівлі', 'рядок високої стерні при косінні' [15, с. 58], 'гребінець для розчісування волосся' [20, с. 52], 'вид орнаменту вишивки, писанки', 'вершина гори, стріхи' [18, с. 39], 'верх стріхи' [23, с. 97], 'квітчасте обрамлення хустки' [10, с. 40], 'прикраса на нижній частині люльки', 'гребінець у птахів на голові' [11, т. 1, с. 323], у [22, т. 2, с. 162] *гре́б'ін'* фіксується як літературно нормативне тільки у деяких із вищенаведених значень. Співзвучні варіанти описуваної назви наявні у всіх слов'янських мовах, що дозволяє кваліфікувати *гре́б'ін'* як праслов'янізм; пор. псл. **greby,* род. в. **grebene*, похідне від *grebQ* 'гребу' [12, т. 1, с. 589].

Від основи слова *гре́б'ін'* суфіксальним способом утворені демінутиви *гриб'іне́ц'*; що функціонує на всьому мовному обширі, пор. *гребінець* 'довгаста пластинка з зубцями (з одного чи двох боків) для розчісування або скріплення волосся і прикрашення жіночої зачіски', 'гребінь для розчісування' у [22, т. 2, с. 162; 11, т. 1, с. 323], та *гре́б'інчик* 'довгастий зубчастий м'ясистий наріст на голові деяких птахів', 'верхній край, верхня частина, вершина чого-небудь' [22, т. 2, с. 162]; обидві форми є літературно нормативними.

Уживання назви *рогач'і* 'защіпка для волосся' – результат метафоричного розвитку семантики назви *рога́ч* 'довгий дерев'яний держак з двома металевими заокругленими ріжками на кінці, якими беруть і ставлять у піч', 'палиця з розвилкою на кінці' [22, т. 7, с. 591] на основі зовнішньої схожості прикраси з формою рогу. Пор. ще у наддністрянському говорі *рога́л'і* 'вила із трьома або чотирма зубцями', *рога́ч* 'жук-рогач' [23, с. 229], гуц. *рога́ч* 'бик; олень', *рогани́* 'вила' [18, с. 65].

Про *о́бруч*, *чот, чо́тик, чо́тлик* див. нижче.

2. Маленька тонка шпилька без оздоб для жіночої зачіски: *невиди́мка* (4-5; 20–21, 26, 32–37, 39–41, 49; 54, 59–63, 67, 69–72, 81–85,105), *ч'о́т'ік* (21, 79), *ч'о́тик* (88), *чо́тлик* (42–44), *чот* (65, 85) , *прико́лка* (1, 8, 17, 23, 37, 53, 64, 93), *пріко́лка* (93), *зако́лка* (16, 37, 106), *пришпе́пка* (93), *ка́пча* (70), *го́йто́ўка* (84), *гарна́л'і* (9, 53), *гирна́дл'а* (91), *гарна́тл'і* (52–53), *герна́л'* (96), *шпа́нга* (3, 7), *шпа́нтл'а* (6), *шпи́л'ка* (2, 7, 48, 77–78), *бро́шка* (79).

Це мінімалістична прикраса, тоненька металева чи пластикова шпилька для надійного закріплення пасем та створення охайного вигляду, складається із двох паралельних пластинок, які щільно прилягають одна до одної та фіксують волосся за принципом затискача. Часто буває непомітною, під колір волосся, в наш час декорується намистинами, перлами, стразами чи камінням для довершеності образу – і з щоденного

елементу стає ювелірною прикрасою. ДО «форма прикраси» – лежить в основі номінації, для позначення цього різновиду шпильки в основному використовується назва *невидúмка*, що мовцями послідовно позиціонується як домінувальна. У значенні ‘те, що неприступне зорові, чого не можна побачити’, ‘маленька тонка шпилька для жіночої зачіски’ є літературною нормою української мови [22, т. 5, с. 257]. В окремих закарпатських говірках паралельно з вищевказаною вживається ще назва *гóйтôўка* – суфіксальне утворення від запозиченого з угорської мови слова *hajtű* ‘застібка для волосся’ [14, с. 462]. Описані слова є спеціалізованими назвами цієї реалії.

Від основ синонімічних дієслів *закóл'увати* ‘пришпилювати чим-небудь одяг, волосся’ [22, т. 3, с. 154], *прикóл'увати* ‘прикріплювати що-небудь до чогось, проколюючи’, *пришчúпувати* ‘притискуючи, затискуючи, придавлювати кого-, що-небудь’ суфіксальним способом утворені *закóлка*, *прикóлка*, останнє у значенні ‘защіпка для волосся’ маркується як розмовне, а також *пришчéпка,* котре з обмежувальною ремаркою ‘рідковживане’ фіксується тільки у значенні ‘затискач, за допомогою якого прикріплюються до вірьовки білизна, одяг’ [там само т. 8, с. 106]. Ці віддієслівні утворення реалізовують мотиваційну ознаку ‘призначення виробу’.

Описувана реалія до повсякденного вжитку ввійшла близько 20–30 рр. XX ст. [14, с. 462], тому для її іменування часто вживають ті ж назви, що й для будь-якого іншого виду застібки: *бро́шка, гарнáл'і, гирнáдл'а, гарнáтл'і, гернáл', кáпча, шпáнґа, шпáнтл'а, шпúл'ка, ч'óт'ік, чóтлик, чот* – на обстеженому обширі вони характеризуються розпорошеною локалізацією, спорадично виступають в ареалах інших назв.

3. Защіпка для волосся у вигляді зігнутого дротика: *гарнáл'і* (9), *гарнéл'і* (105), *гарнáтл'і* (53), *гарнéтл'і* (78), *гарнóгл'і, гирнáдл'а* (91), *гранáдл'і* (49), *бóмбушка* (1, 23, 62–64), *шпáнтл'а* (6), *шпáнґа* (3), *шпúл'ки* (7, 77), *прикóлка* (17, 20, 21, 26, 37, 41, 65), *закóлка* (27, 37), *бро́шка* (79), *зáшч'іпки* (93, 105), *іглúц'а* (65, 81, 85), *иглúц'а* (35, 37, 67, 70, 72, 81, 83, 84), *гóйтôўка* (84), *чот* (32, 54, 85), *чóтик* (34, 61, 69, 82, 86, 88), *чóтлик* (40, 42–44, 59–60), *чохлик* (70), *гóйти* (103), *кáпча* (69, 86).

Класична шпилька для волосся у вигляді металевої дуги-вилочки U- подібної форми із закругленими кінцями, яка непомітно фіксує окремі пасма або пучки.

Сема ‘спосіб прикріплення прикраси’ реалізується етимологічно прозорим віддієслівними дериватом *зáшч'іпки* мн., що від *защіпáти* ‘брати що-небудь на гачок, защіпку’, ‘застібати гачки, гаплики’. Морфологічний варіант *зáщіпка* фіксується як нормативне у значенні ‘гачок або інший запір на дверях, вікні’, ‘металеве пристосування для скріплення чого-небудь на одязі, чемодані, футлярі, застібка’ [22, т. 3, с. 421].

У гуцульському говорі спеціалізованою назвою цієї реалії є слово *гарнáтл'і*, яке функціонує у фонетичних варіантах *гарнáл'і, гирнáдл'а, гарнéл'і, гарнóгл'і, гранáдл'і, гарнéтл'і*; пор ще. *гарнáдл'а* ‘шпилька для волосся’ [18, с. 333]. Такий різнобій у фонетичному оформленні назви свідчить про її запозичений характер; пор. п. діал. *harnadla*, що з нвн. *Haarnadel* id. [26, т. 1, с. 574].

З угорської мови у гуцульські говірки Рахівщини проникло *гóйти*; пор. уг. *hajtű* ‘застібка для волосся’ [14, с. 462].

У поодиноких бойківських говірках фіксуємо назви *шпáнтл'а* та *шпáнґа*, пор. ще подібне *шпáнка* ‘шпилька’, ‘дерев’яна шпилька, якою причіпляли хустку або очіпок до волосся, головка шпанки була кольорова’, ‘веретено’ [17, т. 2, с. 387]. Засвідчені нами діалектні форми *шпáнтл'а*, *шпáнґа* розвинулися у бойківському говорі, на нашу думку, з нім. *Haarspange* ‘шпилька’ [14, к. 261], пор. ще близьке нім. *Span* ‘трісочка’. Зустрічаємо також спроби виведення подібних форм укр. *шпóнка* ‘ґудзик’, р. *шпóнка* ‘поперечная перекладина у плоті, санях’, бр. *шпóнка* ‘застібка, ґудзик’, п. *szpon, szpona* ‘кіготь, скоба, зажим’, а також синонімічного *зáпонка*, від праслов’янської гіпотетичної **съропъ*, **sъpona*, що пов’язане з *pęti, рьпQ*, яке від ie. **(s) pen-* ‘натягувати, прясти’ [12, т. 4, с. 651; 25, с. 554].

Назва *шпúлька* через посередництво української літературної мови, ймовірно, проникла у досліджувані говори з польської; пор. п. *szpilka* ‘шпилька’, що з нвн. *spille* ‘id., голка’ [25, с. 553]. В українській мові слово означає ‘предмет для заколювання волосся в зачісці у вигляді зігнутого навпіл дроту або двозубчастої вилочки; рід невеликої металевої голки з круглою голівкою на тупому кінці, яку використовують переважно для приколювання чого-небудь; велика голка з гарно оздобленою головкою, що вживається як предмет туалету або прикраса для одягу; особливий рід приколки, що застібається; прикраса з застібкою для приколювання її до жіночого плаття біля шиї або на грудях; колюче, уїдливе зауваження; ущипливе слово; невеликий стержень, шпеник, цвях без головки; спеціальний цвяшок без головки, яким прибивають підметку, у машинобудуванні – болт без головки з нарізкою на кінцях, що служить для скріплення деталей; дуже тонкий каблук жіночого взуття (розм.); листок хвойної

рослини; колючка; тверда колючка на тілі деяких тварин [22, т. 11, с. 521]. Зафіксовані у діалектологічних словниках значення слова *шпи́лька* не виходять за межі вказаного семантичного поля; пор. ‘високий тонкий каблук у жіночому взутті’ [10, с. 181] ‘колючка на їжакові’ [1, т. 1, с. 274], ‘колючка терня; булавка’, *шп’і́л'ка* ‘спеціальна приколка у весільному вінку молодої’, перен. ‘гарна дівчина’ [20, с. 423].

Варіанти назви *іглиц'а* (суфіксальний дериват від діал. *іглá* ‘голка’, що з псл. **jьgъla* [12, т. 1, с. 549]) функціонують у говорах північного та південно-західного наріччя з таким семантичним наповненням: *іглиц'а* ‘голка з сосни’, ‘опала хвоя’, ‘колючка їжака’ [1, т. 1, с. 197], *глиц'а* ‘шпильки; хвоя’ [15, с. 56], *глиц'а*, *иглиц'а* ‘деталь ткацького верстата, за допомогою якої протягають поперечні нитки через отвір в основі’, ‘дерев’яна голка, на яку нанизують листя капусти, тютюну’ [9, с. 46], *іглиц'а* ‘дерев’яна голка, якою плетуть риболовецькі сіті, або вшивають солом'яний чи очеретяний дах’, *иглиц'а, йаглиц'а* ‘велика дерев’яна голка’, ‘широкий країній щабель у драбині’, ‘шпонка’, ‘поперечна балка в олійниці’, ‘поперечний щабель у бороні’, ‘в’язальна спиця’ [17, т. 1, с. 323], *іглиці* ‘поперечна палка в бороні’ [23, с. 133], *иглиц'а* ‘велика голка для нанизування листя тютюну та ін. або спиця для в’язання’ [20, с. 132], *иглиц'а* ‘спиця плести вовну’, *іглиčка* ‘шпилька, за допомогою якою закріплюють волосся у калачик’ [6, ч. 2, с. 29]. Очевидно, значення ‘рідновид прикраси’ для описуваної назви сформувалося у результат розширення семантичного поля слова на основі зовнішньої подібності предмета до голки, є відносно новим для закарпатських говірок та спеціалізованим.

4. Металева або пластикова широка застібка для оздоблення зачіски у дівчат: *чот* (37, 53–54, 63–65, 81, 84–85, 88), *чóтлик* (20–23, 26, 35, 37, 39–40, 42–44, 59–60, 70–72), *чóтик* (41, 61–62, 67, 69, 82–84, 86), *кáпча* (32), *закóлка* (64), *прикóлка* (34), *шпáнтл'а* (6), *шпúл'ка* (2, 8, 10, 90, 105), *бро́шка* (9, 79), *гирнáдл'а* (91), *зáшчепка* (93), *крáбік* (93), *крокодúл'чик* (88), *обрýч* (77–78).

Широка пластикова застібка для волосся – один із найпопулярніших та найпрактичніших аксесуарів для швидкої та надійної фіксації зачіски. Основні різновиди: плоский затискач (крокодил, метелик); класична прикраса із широкою основою, має об’ємну прямокутну або закруглену форму з великою кількістю зубців (класичний краб); видовжена застібка, яка замикається на кінці (шпилька-банан).

Вказана прикраса у побут населення Карпат ввійшла наприкінці 90-х років XX століття, тому в основному для її іменування використовують ті ж назви, що й для вищеописаних реалій: *бро́шка, гирнáдл'а, ,закóлка, зáшчепка, шпáнтл'а, шпúл'ка.*

У закарпатських говірках зустрічаємо спеціалізовану для цього виду приколки назву *чот*, що запозичена з угорської мови; пор. уг. *czat* ‘пряжка, аграф, застібка, приколка’ [14, с. 145], а також утворені від неї суфіксальні деривати *чóтлик, чóтик*.

Респонденти старшого покоління на Закарпатті будь-який різновид приколки іменують словом *кáпча*; що з угор. *kapcsa, kapscot, kapcsok* ‘гаплик, крючок’ [14, с. 371], котре на цій території вживається ще у значенні ‘пряжка на шкіряному паскові’, ‘застібка на черевиках’ й виступає твірною основою для дієслів *капчáти, закапчáти* ‘застібати’, *розкапчáти* ‘розстібнути’ та под. Респонденти молодого покоління новий вид приколки, що складається з двох скріплених між собою пластинок, одна з яких (або обидві) оздоблена зубцями, використовують демінутиви *крáбік*, *крокодúл'чик*, що постали у результаті переосмислення значення зоонімів на основі подібності прикраси до частини тіла відповідних тварин.

5. Металева або дерев’яна прикраса у вигляді роз’єднаного кільця, яку носять на голові: *в’інóчок* (90), *óблука* (69), *óбруч’* (26, 32, 37, 40, 42–43, 53–54, 61, 63, 72, 79, 81, 86, 88), *оᵘбрýч* (20), *óбруч* (21, 23, 48–49, 64, 77–78, 83–84, 92–93, 96, 105–106), *óбрýч* (1–4, 8–9, 17, 27, 35, 37, 41, 44, 59–60, 65, 67, 69, 82, 84–85), *оᵘбрýч* (34, 70), *кóрчот* (81).

Це зручний аксесуар і стильна прикраса у вигляді напівкільця, що надійно фіксує зачіску та доповнює образ. За спостереженнями етнографа Люборта Нідерле, обручі, а також пов’язки і віночки, виявляють у слов’янських похованнях на території українських земель ще в дохристиянський період у великій кількості. Прототипом цієї прикраси були діадеми із коштовного каміння та цінних металів, які прикрашали покривала для голови, пов’язки та коси. Існувало кілька різновидів таких пов’язок, та найбільш розповсюдженими були виготовлені із шматка березової кори чи шкіри, обшиті шерстяною чи шовковою тканиною, поверх якої накладалася срібна полоска чи нашивалися скляні бусинки або металічні пластинки [16, с. 227–228]. Такий різновид широкого обруча, щедро прикрашений камінням, квітками, намистинами та дзеркальцями, зараз використовується як головний убір і є елементом традиційного жіночого строю.

Основна назва описуваної реалії у досліджуваних говорах реалізується акцентними варіантами *óбруч*, *ôбрýч*, *оᵘбрýч*, серед яких домінує форма *обрýч*, що функціонує не тільки на укра-

їнськомовному ґрунті; пор. *обру́ч* ‘обід’, ‘металева шина на колесі’ [9, с. 136], ‘обруч’, ‘мотузка в оборозі, якою прив’язують дах до стовпів’, ‘обруч на колодці колеса’ [17, т. 2, с. 11], ‘стрічка’, ‘обруч на бочці’ [11, т. 3, с. 26], ‘деталь головного убору заміжньої жінки у вигляді обруча, на який закручували волосся’, ‘весільна обручка’, ‘браслет’ [10, с. 105], *обру́чик* ‘невеликий обруч’, ‘бублик з прісного тіста’ [1, т. 2, с. 6], а й у всьому слов’янському просторі. За походженням це продовження псл. *obrQčь* ‘зап’ястя, браслет, кільце’, утвореного з прийменника *ob* ‘навколо’ та основи іменника *rQka* ‘рука’ [12, т. 4, с. 144]. У сучасній українській мові слово *обру́ч* ‘зігнута кільцем металева, дерев'яна штаба, о́бід’, ‘металева, дерев'яна прикраса у вигляді кільця, яку носять на голові, руках або ногах’ [22, т. 5, с. 572] – літературна норма.

В’іно́чок – суфіксальне утворення від праслов’янського за походженням іменника *віно́к* ‘квіти, листя, гілки, сплетені в коло, яким звичайно прикрашають голову’ [22, т. 1, с. 677]; пор. псл. *věnьcь, věnъkъ* ‘вінок’, суфіксальні утворення від *věnъ*, пов’язаного з дієсловом *viti* ‘вити’ [12, т. 1, с. 400]. Зауважимо, що рефлекс давньої праслов’янської форми *věnьcь* слово *вини́ц'* ‘головний убір нареченої’ й сьогодні активно вживається у говірці с. Білки Іршавського району: *А сих мйасниц' кладеме́ ва́шўў д'ĭўц'і на го́ло́ву зеле́ный в’іни́ц'* (вінчування хлопців у надвечір’я Різдва для батьків дівчини з побажанням видати її чим скоріше заміж).

Назва *ко́рчот* у боржавських говірках постала, очевидно, у результаті контамінації запозичених з угорської мови слів *karkötő* ‘браслет’ [14, с. 373] та *czat* ‘пряжка, аграф, застібка, приколка’, як, наприклад, у слові *kapscot* ‘гаплик, крючок’ [там само, с. 371]. Описана назва нині в живорозмовній практиці майже не вживається.

Висновки. Проаналізувавши назви, що презентують ТГ «назви жіночих прикрас для формування та підтримування зачіски», доходимо висновку, що лексика досліджуваних говірок різноманітна, багата, спеціалізована, здиференційована і становить інтерес для мовознавчої науки. Хоча описувані реалії презентують давні предмети побуту, прикраси, що сягають дохристиянських часів, але модифіковані й зараз використовуються у побуті. Більша частина проаналізованих назв є давніми, а саме: *гри́б’ін', гре́б’ін', грыб’ін', гребе́н'і, вино́к, игли́ц'а, игли́ц'а о́бруч’*, *оы́бру́ч*, *о́бруч*, *о́бру́ч*, за походженням – це власні суфіксальні деривати, утворені на базі основи праслов’янського походження. Значно менша лексичних одиниць – це запозичення із угорської мови (*го́йти, чот*), або власні суфіксальні утворення на основі запозичень *(го́йто́ўка, ка́пча, ко́рчот*, *чо́тлик, чо́тик*, *чотлик)*.

Підсумовуючи проведене дослідження, зазначимо, що проаналізована в статті лексико-тематична група «назви жіночих прикрас для формування та підтримування зачіски» є різноманітною за складом та походженням і потребує подальшого збору, фіксації та наукових студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. Луцьк, 2000

2. Березовська Г. Лексико-семантична група назв шийних прикрас у східноподільських говірках. *Мовознавчий вісник : зб. наук. праць*. Черкаси, 2010. Вип. 10. С. 109–114.

3. Березовська Г. Назви прикрас у східноподільських говірках. Київ, 2014. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6665647d-d32d-436a-8057-40e7ab821ef2/content (дата звернення: 25.09.2026).

4. Березовська Г. Г. Назви прикрас для волосся і голови у східноподільських говірках. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології : зб. наук. праць* / відп. ред. М. Я. Плющ. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. Вип. 6. С. 17–19.

5. Буткова Г. Лексична група «прикраси» в українських художніх текстах І половини XIX століття. *Український діалектологічний збірник*. Київ, 1997. Кн. 3. С. 267–272.

6. Верхратський І. Знадоби до пізнання угорско-руских говорів: (Ч. І: Говори з наголосом движимим). *Записки НТШ.* Львів, 1899. Т. XXVII. С. 1–68; Т. XXVIII. С. 69–94; Т. XXIX. С. 95–200; Т. XXX. С. 201–276 (Словарець).

7. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. Прага, б. р. в. 355 с.

8. Войтів Г.В. Назви жіночих шийних прикрас у гуцульському говорі. *Гуцульські говірки*: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. Київ, 1995. С. 58–61.

9. Гуцульські говірки: короткий словник. Львів, 1997. 232 с.

10. Гримашевич Г.І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002. 184 с.

11. Грінченко – Словарь української мови / За ред. Б.Д. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.

12. Етимологічний словник української мови: У 7 т. Київ, 1982–2012.

13. Лизанець П.М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР: Конспект лекцій. Ч. 3. Ужгород, 1976. 327 с.

14. Лизанець П. Угорські запозичення в українських говорах Закарпаття. Угорсько-українські міжмовні зв'язки. Будапешт, 1976. 560 с.

15. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка, 1974. 260 с.

16. Нідерле Л. Побут і культура давніх слов'ян. Прага, 1924. 286 с.

17. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 т. Київ, 1984.

18. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського районів). Ужгород, 2005. 248 с.

19. Піцура Т. Назви жіночих шийних прикрас в українських карпатських говорах. *Волинь – Житомирщина*: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Вип. 17. Житомир: Вид-тво ЖДУ ім. І. Франка 2007. С. 48–53.

20. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.

21. Сібрук А. Структура та семантика назв прикрас (на основі пам'яток XI–XIV ст.): дис… канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова. Київ, 2011. 20 с.

22. Словник української мови: В 11 т. Київ, 1970–1980. Т. 1–11.

23. Шило Г. Наддністрянський реґіональний словник. Львів–Нью-Йорк, 2008. 288 с.

24. Щербина Т. Назви жіночих прикрас у говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя. *Волинь-Житомирщина*: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир, 2005. №14. С. 200–205.

25. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1970. 806 s.

26. Rudnyckyj J. An etymological dictionary of Ukrainian language. Winnipeg, 1962–1982. Vol. 1–2.

ПЕРЕЛІК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

1. Старява Самбірського р-ну Львівської обл.; 2. Велика Лінина Самбірського р-ну Львівської обл.; 3. Топільниця Самбірського р-ну Львівської обл.; 4. Містковичі Самбірського р-ну Львівської обл.; 5. Дорожів Дрогобицького р-ну Львівської обл.; 6. Хащів Самбірського р-ну Львівської обл.; 7. Боберка Самбірського р-ну Львівської обл.; 8. Залокоть Дрогобицького р-ну Львівської обл.; 9. Урич Стрийського р-ну Львівської обл.; 10. Великі Дідушичі Стрийського р-ну Львівської обл.; 11 Кострино Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 12. Ставне Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 13. Либохора Стрийського р-ну Львівської обл.; 14. Нижнє Висоцьке Самбірського р-ну Львівської обл.; 15. Красне Стрийського р-ну Львівської обл.; 16. Заділське Стрийського р-ну Львівської обл.; 17. Коростів Стрийського р-ну Львівської обл.; 18. Кам'янка Стрийського р-ну Львівської обл.; 19. Липа Калуського р-ну Івано-Франківської обл.; 20. Великий Березний Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 21. Мирча Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 22. Буківцьово Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 23. Розтока Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 24. Гусине Самбірського р-ну Львівської обл.; 25. Кривка Самбірського р-ну Львівської обл. 26. Латірка Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 27. Нагірне Стрийського р-ну Львівської обл.; 28. Ілемня Калуського р-ну Івано-Франківської обл.; 29. Новоселиця Перечинського р-ну Закарпатської обл.; 30. Ворочево Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 31. Дубриничі Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 32. Тур'ї-Ремети Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 33. Зарічево Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 34. Порошково Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 35. Заділське Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 36. Тишів Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 37. Нижні Ворота Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 38. Лази Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 39. Подобовець Хустського р-ну Закарпатської обл.; 40. Пилипець Хустського р-ну Закарпатської обл.; 41. Верхній Студений Хустського р-ну Закарпатської обл.; 42. Голятин Хустського р-ну Закарпатської обл.; 43. Майдан Хустського р-ну Закарпатської обл.; 44. Новоселиця Хустського р-ну Закарпатської обл.; 45. Мислівка Калуського р-ну Івано-Франківської обл.; 46. Синевирська Поляна Хустського р-ну Закарпатської обл.; 47. Осмолода Калуського р-ну Івано-Франківської обл.; 48. Міжгір'я Івано-Франківського району Івано-Франківської обл.; 49. Солотвин Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл.; 50. Голосків Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.; 51. Баранинці Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 52. Лінці Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 53. Ярок Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 54. Пацканьово Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 55. Кальник Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 56. Бобовище Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 57. Голубине Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 58. Дусино Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 59. Березники Хустського р-ну Закарпатської обл.; 60. Річка Хустського р-ну Закарпатської обл.; 61. Демічево Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 62. Дубрівка Ужгородського р-ну Закарпатської обл.; 63. Зняцьово Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 64. Ґоронда Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 65. Кольчино Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 66. Лецовиця Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 67. Доробратово Мукачівського р-ну Закарпатської обл.; 68. Чорний Потік Хустського р-ну Закарпатської обл.; 69. Білки Хустського р-ну Закарпатської обл.; 70. Кушниця Хустського р-ну Закарпатської обл.; 71. Довге Хустського р-ну Закарпатської обл.; 72. Горінчево Хустського р-ну Закарпатської обл.; 73. Колочава Хустського р-ну Закарпатської обл.; 74. Усть-Чорна Тячівського р-ну Закарпатської обл.; 75. Зелена Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.; 76. Татарів Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.; 77. Білі Ослави Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.; 78. Нижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.;

79. Прокурава Косівського р-ну Івано-Франківської обл.; 80. Карапчів Вижницького р-ну Чернівецької обл.; 81. Квасово Берегівського району Закарпатської обл.; 82. Нижні Ремети Берегівського р-ну Закарпатської обл.; 83. Олешник Берегівського р-ну Закарпатської обл.; 84. Велика Копаня Берегівського р-ну Закарпатської обл.; 85. Крива Хустського р-ну Закарпатської обл.; 86. Імстичево Хустського р-ну Закарпатської обл.; 87. Тарасівка Тячівського р-ну Закарпатської обл.; 88. Білин Рахівського р-ну Закарпатської обл.; 89. Чорна Тиса Рахівського р-ну Закарпатської обл.; 90. Кривопілля Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.; 91. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.; 92. Розтоки Вижницького р-ну Чернівецької обл.; 93. Виженка Вижницького р-ну Чернівецької обл.; 94. Долішній Шепіт Вижницького р-ну Чернівецької обл.; 95. Мигове Вижницького р-ну Чернівецької обл.; 96. Банилів-Підгірний Чернівецького р-ну Чернівецької обл.; 97. Тросник Берегівського р-ну Закарпатської обл.; 98. Велятино Хустського р-ну Закарпатської обл.; 99. Вишково Хустського р-ну Закарпатської обл.; 100. Добрянське Тячівського р-ну Закарпатської обл.; 101. Великий Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл.; 102. Косівська Поляна Рахівського р-ну Закарпатської обл.; 103. Ділове Рахівського р-ну Закарпатської обл.; 104. Богдан Рахівського р-ну Закарпатської обл.; 105. Зелене Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.; 106. Плоска Вижницького р-ну Чернівецької обл.; 107. Шепіт Вижницького р-ну Чернівецької обл.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 05.10.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.11.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.11.2026